

можливі їх коригування.

Висновки. Результативність управління економічною безпекою підприємства визначається рівнем та якістю організаційного забезпечення. Важливою умовою організаційного забезпечення є постійний та системний характер, зважаючи на стан ринкового середовища, в якому функціонує підприємство. Організаційне забезпечення як функція є складовою усіх аспектів управління економічною безпекою підприємства. Процес управління передбачає чітко визначені, злагоджені кроки та заходи, визначений комплекс організаційних заходів та методичних прийомів, які вживають для досягнення мети і вирішення поставлених завдань. Успішність вирішення поставлених завдань підприємством можливе за умови ефективного управління системою безпеки, яка в свою чергу є основою для стабільної господарської діяльності та подальшого зростання підприємства. На практиці для забезпечення економічної безпеки підприємство створює служби корпоративної безпеки. Служба корпоративної безпеки підприємства захищає інтереси підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз, а його діяльність полягає в поточному захисті, виявленні та реагуванні, усуненні, випередженні загроз, для створення безпечних умов функціонування та розвитку підприємства.

Література

1. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства : [монографія] / О. М. Ляшенко. — Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2011. — 400 с.
2. Манойленко А. В. Государственная информационная политика в особых условиях : [монографія] / Андрей Викторович Манойло. — М. : МИФИ, 2003. — 388 с.
3. Іванюта Т. М. Економічна безпека підприємства / Т. М. Іванюта, А. О. Заїчковський. — К. : Центр учбової літератури, 2009. — 256 с.
4. Зубок М. І. Безпека банків : навч. посіб. / Зубок М. І. — К. : КНТЕУ, 2002. — 305 с.
5. Дарнопих Г. Ю. Економічна безпека держави в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / Г. Ю. Дарнопих. — Х. : Харк. держ. ун-т, 1999. — 22 с.
6. Зубок М. І. Безпека бізнесу : навчальний посібник у схемах і таблицях / Зубок М. І., Позднишев С. В., Яременко С. М. — К. : КНЕУ, 2008. — 480 с.
7. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності : економіко-правовий аспект : навч. посібник / М. І. Камлик. — К. : Атіка, 2005. — 432 с.

Рецензія/Peer review : 25.11.2015 р.

Надрукована/Printed : 14.12.2015 р.

Стаття рецензована редакційною колегією

УДК 650.18

О.Р. ЯРЕМА

Львівський національний університет ім. І. Франка

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Дана робота присвячена дослідженню конкурентоспроможності державних підприємств в структурі національної економіки України.

Ключові слова: конкурентоспроможність, ефективність, нестабільність, економічне зростання.

O.R. YAREMA

Lviv National University, Ukraine

COMPETITIVENESS STATE ENTERPRISES IN MARKET ECONOMY UKRAINE

This article is dedicated to the research competitiveness of state enterprises in the structure of national economy of Ukraine. The role of state enterprises in the structure of national entrepreneurship is studied for decades. However, even in the second decade of the XXI century, approaches to determining their nature and importance are ambiguous and debatable. The difficulty is that there is a state enterprise in the most various forms and levels. The problem is to determine the point where it ends and begins a public company private because there are many joint ventures, which are partly owned by local territorial authorities, individuals and the state. Complication lies also in the fact that some products produced in the public sector, they also funded or state pays private companies for certain types of products (weapons, protection, etc.).

Keywords: competitiveness, efficiency, instability and economic growth.

Постановка проблеми

Роль державних підприємств в структурі національної підприємницької діяльності досліджується впродовж багатьох десятиліть. Однак навіть у другій декаді ХХІ ст. підходи до визначення їх суті і значення є неоднозначними і дискусійними. Складність полягає в тому, що державне підприємство існує в самих найрізноманітніших формах та рівнях. Проблемним є визначення тієї межі де закінчується державне

підприємство і починається приватне, оскільки існує безліч змішаних підприємств, які частково належать місцевим територіальним органам, приватним особам і державі. Складність полягає також і в тому, що окремі товари виробляються в державному секторі, ним же фінансуються або держава оплачує приватним підприємствам за певні види продукції (озброєння, засоби захисту тощо).

Результати досліджень

В різних країнах застосовуються різні методологічні підходи і відповідно відмінна статистика встановлення підприємницької приналежності. Наприклад у Швеції деякі повністю або частково приналежні державі підприємства відносяться до приватної власності. В Італії комунальні підприємства теж вважаються приватними.

Механізм утворення та функціонування державних підприємств відрізняється теж у різні країнах. Є країни де держава традиційно залишається і власником і підприємцем. До основних сфер, де держава є власником відносяться: енергетика, залізниця, спиртова промисловість, виробництво озброєння, лісове господарство, пошта. Деякі підприємства були націоналізовані і перейшли у державну власність примусово. В окремих випадках держава стає рятівним колом для великих приватних підприємств, які збанкрутували. З метою недопущення соціальних конфліктів, держава прагне зберегти робочі місця, виробничі потужності й технічний потенціал. Такі заходи у різні роки післявоєнного ХХ ст. використовували Англія, Франція, Італія. Державний сектор економіки є життєво потрібним там, де необхідне централізоване вирішення питань розвитку суспільства – у галузях з великими затратами капіталу, неприбуткових галузях тощо.

В Україні в складі СРСР державна власність і державні підприємства виникли внаслідок одержавлення і здійснювались через примусове переведення і експропріацію всіх існуючих приватних підприємств. Навіть проведено в Україні колективізацію слід вважати одержавленням.

Розпад радянської адміністративної системи дав поштовх до формування нової ринкової економіки, приватних підприємств і реалізації підприємницької ініціативи. Однак в цей час у масову свідомість нав'язуються стереотипи про неефективність державної власності як такої. Сама постановка питання про можливість ефективного використання потенціалу державних підприємств розцінювалася як консервативна. Це був хибний методологічний підхід. Як показала практика економічного розвитку кінця ХХ ст. початку ХХІ ст. справжньою метою ініціаторів роздержавлення і приватизації було не формування ефективного власника, а привласнення найбільш привабливої частини державної власності, в основному безкоштовно або на надзвичайно пільгових умовах.

Як цілком аргументовано зауважує М. Хохлов приватизація по суті виявилась процесом юридичного переоформлення власності без достатнього економічного обґрунтування схвалюваних рішень, формального підходу до визначення подальшої долі підприємства. Сформувався непробивний стереотип мислення: приватна власність і конкурентний ринок розв'яже всі проблеми [8, с.6].

Окремі науковці, відзначали негативні наслідки прискореної політики лібералізації. Однак їх поодинокі голоси не почули в загальному хорі прихильників лібералізації економіки.

Для того щоб визначити ефективність державного підприємства недостатньо одного лише показника – величини прибутку. Важливо дослідити умови, за яких воно працює, оцінити вплив розмаїття інших чинників, які визначають конкурентоспроможність (рівень монополізації, ступінь корумпованості владних інститутів, сфера зайнятості тощо).

Методологія дослідження конкурентоспроможності державних підприємств ґрунтується на економічній спадщині класиків економічної науки. А. Смітт виокремив три групи чинників, які формують конкурентні переваги підприємства. До першої з них відносяться: використання нових технологій виробництва, виготовлення нового раніше не відомого виробу, або все те, що призводить до скорочення витрат. Другу групу складають переваги монопольної власності, а також ті закони, які штучно скорочують чисельність конкурентів. Третім видом конкурентних переваг за визначенням А. Сміта є "секрети торгівлі", під якими він розумів переваги у сфері реалізації продукції [6, с.182].

Поглибив теорію конкурентних переваг Д. Рікардо, який ввів поняття порівняльних переваг [7, с.134] Дж. Міллз основою конкурентоспроможності вважав кваліфікацію, освіченість та фаховість персоналу.

Другою методологічною передумовою дослідження конкурентоспроможності підприємств є аналіз інституту власності. За Сен-Сімоном інститут власності є основою економічної будови. Форма правління має другорядне значення. Для повноцінного економічного розвитку державний сектор є також необхідністю як і приватний. Ці два сектори не повинні конкурувати один з одним, а доповнювати, створюючи гармонійний механізм розподілу національного продукту [5, с.335].

Ефективність різних форм власності залежить від реалізації прав власності. Наймані працівники державних і приватних підприємств мають однакову можливість реалізувати своє право. Загальновідомо, що право власності – право контролювати, розподіляти і використовувати ресурси. Отже у державному секторі є навіть більше для цього можливостей. На державних підприємствах функціонують профспілки, які наглядають за додержанням трудових угод, за адміністрацією і, при потребі, обмежують їх в діях. В той же час на приватних підприємства, в основному на дрібних, профспілкові організації зазвичай не створюються. Р. Коуз, основоположник теорії прав власності підкреслює, що якщо права на здійснення певних дій можуть бути купленими та проданими, то їх в кінцевому рахунку придбають ті, хто вище цінує ті можливості

виробництва або розваг, які даруються даними перевагами. У цьому випадку права будуть придбані, поділені та скомбіновані таким чином, щоб діяльність, яка цим допускається приносила дохід, який має найвищу ринкову цінність [2, с.14].

Дискусія з приводу того який з секторів суспільного виробництва є більш ефективний – державний чи приватний – ґрунтується на означених нами методологічних підходах і здійснюються в процесі вирішення одного з питань: по-перше – реалізація інтересів та розподіл ресурсів. Прагнення максимізувати власні прибутки спричиняє збільшення суспільного багатства, стверджують прихильники приватної власності. Твердження справедливе і логічне, однак потребує певного уточнення. Так може бути лише тоді, коли існують конкурентні ринки, відсутня корупція і наявний економічний патріотизм. Якщо ж вироблена в державі на приватних підприємствах продукція реалізується за явно заниженими цінами через офшорні зони і доходи осідають там – це злочин. Це означає що такий ринковий механізм, з одної сторони може максимізувати прибутки їх власників, а з другої сторони – привести до неефективного розподілу ресурсів.

По-друге приватні підприємства дуже часто не здійснюють витрати на охорону навколишнього середовища, вони можуть скорочувати кількість зайнятих, в той час як державні підприємства так зробити не можуть. Наприклад, дослідження Мішеля Альбера засвідчують, що половина службовців дрібних приватних підприємств США не користуються жодним соціальним захистом. Термін звільнення працівників цих підприємств зазвичай не перевищує 2 дні [1, с.61].

По третє, порівняння ефективності і конкурентоспроможності державного і приватного секторів економіки необхідно розглядати в контексті її суспільної та індивідуальної форм. Прихильники державного сектору економіки одним із аргументів його підтримки вбачають у виробництві тих суспільних благ, які мало зацікавлюють приватний сектор.

Дуже часто для підтримки державного сектору приводиться приклад із адміністративної економіки. Велика збитковість сільськогосподарських підприємств в цей період була зумовлена видатками на підтримання соціального сектора вважали вони. Певна логіка в цьому є. Дійсно колгоспи і радгоспи брали на себе велику частину соціальних послуг, пов'язаних з ремонтом шкіл, будинків культури, дитячих садочків та інших елементів соціальної сфери на селі, включаючи ці видатки у вартість виробленої продукції.

В сучасних умовах зниження рентабельності багатьох підприємств теж пов'язане із наданням соціальних послуг, які не компенсуються державою, несвоєчасно і неповно відшкодовуються. Наприклад Укрзалізниця у 2013 році перевезла пільговиків на суму 628,4 млн грн, а компенсації отримала 204,3 млн грн, або 33%. У 2014 році ситуація ще погіршилася, пільговиків перевезено на суму 528 млн грн, а компенсації отримана 165,6 млн грн, або 28% [12].

Численні дослідження вчених засвідчують, що ефективність державних підприємств у значній мірі залежить від якості менеджменту та механізму стимулювання. Варто на державному рівні встановити певний відсоток від прибутку, зауважує М. Лабутін і тоді багато талановитих людей піде працювати на державні підприємства [16, с.24]. Раціональне зерно в даному твердженні є. Однак правильне розуміння цієї проблеми вимагає певного уточнення. Менеджери державних підприємств навіть при наявності достатніх стимулів і мотивації можуть так само зловживати своїм службовим становищем і лобювати власні інтереси, як і менеджери приватних підприємств. Перші – за рахунок держави, другі – за рахунок акціонерів. В Україні мають місце масові приклади, коли керівники приватних підприємств доводили свої підприємства до банкрутства з метою наступної приватизації. Проте також непоодинокими є факти, особливо в розвинутих країнах, коли топ-менеджери, використовували різноманітні заходи для переходу контрольного пакету акцій в їх руки або наближених, довірених осіб. Тому процес стимулювання праці менеджерів має бути зрозумілим і доведеним до виконавців. Л. Нападковська стверджує, що цей процес має охоплювати діяльність усіх структурних підрозділів підприємства: маркетингових, виробничих, збутових, тобто відбуватися по всьому ланцюгу – від постачальників до споживачів [3, с.8].

Загалом ефективність менеджменту на державних підприємствах залежить від успіхів кожної проміжної ланки. Однак варто враховувати, що менеджер окремо взятої ланки може виявитися або недостатньо кваліфікованим працівником або ще гірше бюрократом. Роль останнього в ланцюгу ефективності буде залежати від того наскільки бюрократ відмежований від особистих та ірраціональних моментів, від існуючого ступеня відділення посади від самого індивіда. Не можна відкидати твердження що на державних підприємствах працюють люди, віддані своїй справі, які намагаються відстояти інтереси свого підприємства. Однак варто погодитися із висновками, які формують численні дослідники цієї проблеми, стверджуючи що приналежність до бюрократичних структур в більшості випадків впливає на людину, формулюючи її свідомість, коли працівник не спроможний відділити видимість від реальної дійсності, коли дезінформація керівництва стає самообманом, а казенний оптимізм – духовною потребою [4, с.43].

Ефективний бюрократ, як зауважив Макс Вебер, повинен підкорятися лише громадському обов'язку, мати твердо визначену і задокументовану службову компетентність, розглядати свою роботу як єдину професію, мати постійний гарантований оклад, підпорядковуватися строгій і єдиній службовій дисципліні [9].

В умовах військового конфлікту на сході України роль і значення кадрового потенціалу державних підприємств, особливо оборонних, зростає. У другому півріччі 2014 року “Укроборонпром” оголосив кадровий конкурс на заміщення посад директорів підприємств. Якісні зміни в системі управління призвели до підвищення ефективності виробництва. Дванадцять заводів концерну очолили провідні управлінці. При

виборі менеджерів окрім професійного досвіду і знань враховувався рівень володіння англійською мовою, функціональні знання з маркетингу, антикризового і стратегічного менеджменту. В результаті таких заходів колишні збиткові підприємства у 2014 році отримали 150 млн грн чистого прибутку [11].

Однак найбільшою проблемою, що негативно впливає на збитковість і не конкурентоспроможність державних підприємств є корупція і зловживання у сфері підприємницької діяльності. В якості прикладу проаналізуємо три найбільш монополійні державні підприємства: НАК “Нафтогаз України”, “Укрзалізниця”, “Укрспирт”.

Одне з найбільших державних підприємств України НАК “Нафтогаз України до сьогоднішнього дня використовує тіншові чи сірі схеми транзиту і продаж природного газу в Україні. На газозонах, які перетинають кордон України, лічильники встановлені лише зі сторони Росії. Визначити реальні обсяги постачання природного газу стає неможливим. Про це було заявлено у спеціальному звіті партнерського комітету ЄС – США “Україна”. В результаті вартість неврахованого газу, за оцінками Forbs складала у 2013 році більше 1 млрд дол. США.

В Україні та ЄС діють різні стандарти і традиції обліку газу. У нас ці стандарти останній раз затверджувалися ще у 1980 році. Вони узаконюють похибки в обліку газу на рівні 2,5–3 %, а фактично можуть спотворювати навіть до 6%, в той час як в ЄС не перевищують 0,5%. Найманий державний менеджер зовсім не зацікавлений в захисті інтересів фірми, яку він представляє. Його мета – вигідно для себе продати надлишки палива за цінами у 1,5 разу нижчими від ринкових приватним підприємствам ринкової промисловості.

Ці залишки газу, як засвідчує практика можуть бути дуже суттєвими. Наприклад якщо м. Київ з серпня 2015 року по березень 2016 року планує витратити 1,68 млрд куб. м, то частка неврахованого газу буде перевищувати 100млн куб. м [16, с.26].

В результаті такого тіншового розподілу ресурсів і доходів ефективність державного підприємства падає, а приватних навпаки зростає. Збитки НАК “Нафтогазу України” на кінець 2014 року оцінили в 62,5 млрд грн. За період з січня по вересень 2014 року вони зросли в 11,7 разу, у порівнянні з аналогічним періодом 2013 року [15].

Концерн “Укрспирт” – монополійний виробник спирту в Україні. В склад компанії входить більше півсотні спиртзаводів. Господарську діяльність “Укрспирту” єдиним активом якого є виключне право на виробництво етилового спирту можна беззаперечно назвати тіншовою. Окрім державної скарбниці щороку проводять мільярди гривень. Тільки за 2013 рік Держбюджет України недоотримав від трьох до п’яти мільярдів гривень. За даними державної фіскальної служби біля 40% українського ринку алкогольних напоїв знаходиться в тіні. З не облікованого в 2014 році спирту було виготовлено близько 300 млн пляшок “лівої” горілки [10].

Керівництво концерну “Укрспирт”, яке змінюється з інтервалом у півроку, звинувачено у нелегальній торгівлі спиртом, незаконному привласненні матеріальної допомоги, не сплачування податків. Для прикладу, якщо сукупна для всіх працівників підприємства матеріальна допомога у 2013 році склала 198 тис. грн, то генеральний директор за цей час отримав її на суму 287 тис. грн [14].

Одним з найбільших державних монополістів є “Укрзалізниця”. В усі часи української незалежності вона була прибутковою. Через цю структуру реалізовувалися приватні інтереси і використовувалися корупційні схеми. Як показують економічні дослідження частина прибутків перерозподілялася через тіншові схеми. Ця виробнича структура утримувала всі соціальні структури (відомчі лікарні, санаторії, будинки культури). Були цілі населені пункти, де бюджетоутворюючими були підприємства, що обслуговують залізницю. В окремі періоди часу робилося все щоб довести “Укрзалізницю” до банкрутства. Зокрема найбільш доходне експедиційне супроводження було передано приватним структурам, корумпованою була тарифна політика. Якщо ліквідувати багаточисельні тіншові схеми, зауважує керівник Південно-західної залізної дороги, то можна було б отримати до 1,5 млрд грн додаткового прибутку [13].

Як засвідчують проведені вище дослідження, збитковість державних підприємств зумовлена не існуючою формою власності. Причина в іншому – в усі роки незалежної української держави монополістичні підприємства були позбавлені логіки підприємницької діяльності. Чинovníки розпоряджалися державною власністю як своєю. Всі корупційні справи на державних підприємствах здійснювалися за прямої підтримки державних структур.

Окремі політики і чиновники проблеми державного сектору економіки прагнуть вирішити миттєво і за дуже простою схемою – приватизувати їх. На початку 2015 року на обговорення Верховної Ради України урядом було внесено пакет документів щодо приватизації 1200 державних підприємств і виставити їх на продаж. Однак треба проаналізувати, чи всі ці підприємства є хронічно збитковими, чи свідомо доведені до банкрутства. Виникають й інші питання: чи можна приватизувати такі підприємства в період війни? Дуже можливо, що за правильними на перший погляд гаслами стояли меркантильні інтереси наближених до влади структур – скупити ці об’єкти за безцінь і приватизувати.

Висновки

Проведене дослідження дає можливість зробити висновок, що державний сектор є потужною складовою національної економіки України. Його значення в умовах нестабільності, кризових явищ, військових дій на сході України зростає. Державні підприємства можуть бути успішними, прибутковими і

конкурентноспроможними за таких умов:

- належного контролю держави, як власника;
- усунення корупції, тіньових схем, які унеможливають банкрутство і заздалегідь сплановану санацію, та посилення відповідальності.
- підвищення якості менеджменту, належного стимулювання роботи всього виробничо-збутового персоналу, а головне вищого адміністративно-управлінського.

Література

1. Альбер М. Капитализм против социализма / Альбер М. – СПб : Экономическая школа СПб “Высшая школа экономики”, 1998. – 296 с.
2. Коуз Р. Фирма, Рынок и Право / Коуз Р. – М. : Дело. – 1993. – С. 14.
3. Нападівська Л.А. Менеджмент як фундамент забезпечення конкурентоспроможності підприємства: досвід Німеччини / Л.А. Нападівська // Вісник Хмельницького національного університету. – 2012. – № 2. – С. 7–11.
4. Попович О. Феномен бюрократії у контексті науково-технічного та інноваційного розвитку / О. Попович // Вісник НАН України. – 2003. – № 6. – С. 43.
5. Сен-Симон. Избранные сочинения / Сен-Симон. – М., 1948 – 335 с.
6. Смит. А. Исследование о природе и причине богатства народов : в 2- т. / Смит. А. – М. : Наука. – 1993. – 570 с.
7. Рикардо Д. Сочинения / Рикардо Д. – М. : Государственное изд-во политической литературы, 1955. – 540 с.
8. Хохлов М.П. Економічний зміст власності в аспекті соціально-економічних перетворень / М.П. Хохлов // Економічна теорія. – 2013. – № 3. – С. 5–15.
9. Weber M. Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik. – Tubinger, 1924.
10. «Укрспирт», как разворачиваются госмонополии и куда исчезают деньги? // Аргумент [Электронный ресурс]. – 10.03.2014. – Режим доступа : <http://www.argument.com.ua>
11. День : газета [Электронный ресурс]. – 2015, 20 січня. – Режим доступа : <http://www.day.kiev.ua>
12. Новини фінансів України [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.news.finance.ua/ua.news/-/342499/>
13. Обозреватель.ua [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://finance.obozrevatel.com/business_and_finance/8
14. Самые быстрые новости [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.newsru.com/>
15. Тиждень.ua [Электронный ресурс]. – 24 грудня 2014. – Режим доступа : <http://tyzhden.ua/>
16. Forbes Україна [Электронный ресурс]. – 2014. – № 10 – жовтень. – С. 24–26. – Режим доступа : <http://forbes.ua/ua/magazine/forbes/y2014/n10>

Рецензія/Peer review : 20.10.2015 р.

Надрукована/Printed : 14.12.2015 р.
Рецензент: д.е.н., проф. Майовець Є.Й.